

Državnopravni položaj Rijeke u D'Annunzijevom vremenu 1918.-1920.

UDK 342.5(497.5 Rijeka) „1918-1920“
94(497.5 Rijeka)

Sažetak

Autorica u radu analizira zbivanja i procese što se odnose na raskid državnopravnih veza s Austro-Ugarskom i osnivanje Države Slovenaca, Hrvata i Srba, stupanje *Consiglija Nazionale* na mjesto riječkog Narodnog Vijeća SHS, D'Annunzijev pohod iz Ronchija i dolazak u Rijeku te osnivanje zasebne Kvarnerske države *Reggenza Italiana del Carnaro*, tj. Talijanske regencije Kvarnera. Predmet ovog rada je i analiza D'Annunzijeve Ustava, koji predstavljajući vrlo osobit izraz ustavnopravne i političke ideje, najavljuje i inspirira nadolazeći talijanski model korporativizma, kao osobite idejno-političke osnove ustavnosti fašističke Italije. Data je i analiza Krvavog Božića, tzv. pet riječkih dana (*cinque giornate di Fiume*), kako se još naziva ovaj rat za Rijeku koji je trajao od 24. do 29. prosinca 1920. godine. Autorica, također, analizira Opatijski pakt kojim je konstantirano da se Riječka država podvrgava primjeni Rapalskog ugovora. Gabriele D'Annunzio odlazi iz Rijeke 18. siječnja 1921. godine.

Ključne riječi: Consiglio Nazionale, Gabriele D'Annunzio, Talijanska regencija Kvarnera, Ustav, Krvavi Božić, Opatijski pakt, Rapalski ugovor

1. Uvod

U povijesti fašizma, pokreta koji je bitno obilježio dvadeseto stoljeće, sa svim svojim stravičnim posljedicama za ljude širom svijeta, riječka pustolovina Gabriela D'Annunzija, velikog pjesnika, ali i ambicioznog diktatora, ima nezaobilazno značenje. Za vrijeme D'Annunzijeve okupacije Rijeka je bila jedno od žarišta talijanskog političkog života, a pjesnikova se djelatnost odrazila na čitavu svjetsku politiku. Kratkotrajno, ali povijesno vrlo značajno razdoblje D'Annunzijeve vladavine, kojim je započet proces svjetskog uspona fašizma, većinom je prešućivano u novijoj hrvatskoj historiografiji. Riječka pustolovina Gabriela D'Annunzija bila je samo posljedica političkih shvaćanja jednog od najznačajnijih talijanskih književnika 20. stoljeća. On je, naime, širio ideologiju imperijalističkog ekspanzionizma. Godine 1889. njegova ideologija slave, sile i pobjede Italije na moru postaje sve raširenija, a ona se pothranjuju mitom o nadčovjeku kojeg D'Annunzio nalazi kod njemačkog filozofa Friedricha Nietzschea.

Fašistička uprava Rijekom ostavila je brojne i vrlo bolne ožiljke tisućama ljudi, koji su pred progonima masovno napuštali sjevernojadransko područje, pa i Rijeku. D'Annunzio

je svojim pohodom zapravo dao recept za slične akcije, a Mussolinijeva je Marcia di Roma, kojom je 28. listopada 1922. došao na vlast, samo uveličana kopija D'Annunzijeve marša na Rijeku. Povijesni krug, čije je iscrtavanje počelo D'Annunzijevom riječkom avanturom 12. rujna 1919. godine, kronološki je zatvoren 1975. godine kada su Osimskim sporazumima formalno-pravno riješeni svi talijansko-jugoslavenski sporovi, ali povijesno nije rasvijetljen.¹ U međuvremenu, nakon njegovog odlaska iz grada, Rijeka je bila država pa okupirani i tek onda oslobođeni grad. Sve je to utjecalo da se u mijenama ljudi i ideja grad promijeni. Povici "Forza Fiume" na nogometnim utakmicama što ih izvikuje riječka Armada traženje je identiteta mladih Riječana, iako mnogi od njih roditeljskim podrijetlom Slavonci, Dalmatinci, Hercegovci...jedva da raspoznaju pokoju riječ jezika, koji je svojevršno žamorio Korzom ili je bio ispisivan na službenim dokumentima.

Naime, zbog ideoloških pobuda poslijeratnog jugoslavenskog boljševizma D'Annunzijeve boravak u Rijeci je prešućivan vjerojatno zato da se rađanje fašizma ne poveže s našom burnom poviješću. "Fašizam je kao oblik praktične vladavine ustoličen prvi puta u Rijeci. Ignoriranje ove činjenice, značajne i u svjetskim razmjerima, očigledno je falsifikat povijesti, koja je u slučaju Rijeke puna rupa."²

2. Kratki presjek povijesti grada Rijeke

Položaj Rijeke bio je značajan za velike političke sile od polovice 18. stoljeća, kada se uz podršku bečkog dvora počinju osnivati riječke kompanije. Mađarsko presizanje na Rijeku trajalo je još od 1776. godine, kada je Marija Terezija donijela odluku da se primorski grad Rijeka sa svojim zemljištem ima utjeloviti Kraljevini Hrvatskoj, te da stoga ubuduće ima nadzirati i upravljati njime samo Ugarska dvorska kancelarija putem Hrvatskog kraljevskog namjesništva. Samo tri godine kasnije, carica je ukinula Kraljevsko dalmatinsko-hrvatsko namjesničko vijeće i po prvi puta u povijesti Hrvatsku podvrgla Ugarskoj, čime je i Rijeka neposredno došla pod ugarsku vladu. Od tada je Rijeka tretirana kao posebno državopravno područje, odnosno corpus separatum (odvojeno tijelo) u zavisnosti o ugarskoj vladi. Car Josip II. bio je čak osnovao tzv. Ugarsko primorje, Littorale Hungaricum, krajem 18. stoljeća, uključivši u nj vinodolski, bakarski i riječki kotar.³

Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine o tzv. Riječkoj krcpi grad se javlja kao stvarni corpus separatum. Rijeka je stavljena pod izravnu nadležnost vlade u Budimpešti. Punih pola stoljeća sve do sloma Austro-Ugarske 1918. godine, odnosno kraja Prvog svjetskog rata Rijeka je bila corpus separatum sv. Ugarske krune.⁴

Raspad Austro-Ugarske doveo je do zaoštavanja političkih prilika u gradu. Tako je 23. listopada 1918. godine došlo do pobune hrvatskog pješadijskog puka (pobuna Jelačićevaca) protiv mađarske pogranične policije. Samo šest dana kasnije Hrvatski sabor raskida državopravne veze s Austrijom i Ugarskom i najavljuje osnutak zasebne države – Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Na čelu Države bilo je Narodno vijeće od 95 članova sa sjedištem u Zagrebu. Hrvatski je sabor proglasio 29. listopada 1918. godine prekid državopravnih odnosa s Austro-Ugarskom, donio je odluku o pristupu u Državu SHS te je vrhovnu vlast prenio na Narodno vijeće. Potkraj studenog Središnji odbor Narodnog vijeća bira delegaciju od 28 članova radi dogovora o ujedinjenju Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu. Delegacija je 1. prosinca

¹ Vidi više: Vukas, B., Osimski sporazumi i hrvatsko-talijanski odnosi, Rijeka, Zavod za kaznene znanosti Mošćenice, 2007.

² Moravček, G., Rijeka: prešućena povijest, Rijeka, Nezavisno izdanje, 1990, str. 40.

³ Bartulović, Ž., Sušak 1919.-1947, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Državni arhiv Rijeka i "Adamić", 2004, str. 34.

⁴ Moravček, G., op. cit., str. 13

1918. godine sa srpskim regentom Aleksandrom Karađorđevićem dogovorila u Beogradu konačni akt o ujedinjenju u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Iako se činilo da će nakon više desetljeća doći do ujedinjenja Rijeke s maticom zemljom Hrvatskom to se vrlo uskoro pokazalo iluzornim. Riječki mađaroni pretvorili su se u talijanaše te su se i oni i stare talijanske strukture Rijeke izravno suprotstavili vlasti Narodnog vijeća u Rijeci.⁵ U tom kontekstu dolazi do osnivanja Talijanskog nacionalnog vijeća u Rijeci, te do njegova zahtjeva da se Rijeka anektira Kraljevini Italiji. Talijansko nacionalno vijeće pripremlilo je za saveznike, na mirovnoj konferenciji u Parizu, memorandum u kojem ističe sve razloge svojeg zahtjeva za pripojenjem Rijeke Kraljevini Italiji. Pored toga javlja se i druga varijanta koju su zastupali autonomaši sa zahtjevom da grad Rijeka ne pripadne ni Kraljevini SHS ni Kraljevini Italiji, nego da dobije status posebnog državnog teritorija (*corpus separatum*). Ricardo Zanella, vođa autonomaša, napomenuo je da je riječki problem samo problem prava i pravednosti jer je Rijeka oduvijek činila odvojeno političko tijelo. Suština toga nalazila se u tvrdnji da je pravo Rijeke na samoodređenje posljedica njezina povijesno potvrđenog posebnog položaja. Dok je talijanska iredenta Rijeke inzistirala na etničnosti kao polaznoj vrijednosti nove politike *corpi separatorum*, kojoj sve ostale vrijednosti moraju biti podređene, autonomaši su ostali na povijesnoj osobnosti, a s njom u vezi legitimnosti, kao takvoj dovoljnoj samoj sebi.⁶ Neriješenost pitanja pripadnosti Rijeke postalo je, tako, predmet spora i u širim međunarodnim relacijama, te su pojedina tijela na toj razini sudjelovala u rješavanju problema i pitanja vezana za njezin politički i teritorijalni status.

3. Riječko pitanje na mirovnoj konferenciji u Parizu

Riječko pitanje postalo je vrlo značajno u veljači 1919. kada je talijanska vlada premijera Orlanda tražila od konferencije mira u Versaillesu, ne samo zahtjeve iz Londonskog pakta, nego još i pripojenje Rijeke Italiji. Naime, tim Londonskim paktom, potpisanim u travnju 1915. između Italije i Velike Britanije, Italija je napustila Trojni savez i ušla u Antantu s time što joj je Velika Britanija obećala dijelove slovenske obale, Trst, koji je u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, dijelove hrvatske obale (Istru i Dalmaciju) i dijelove albanske obale.⁷ Orlando je na sastanku Velike četvorice 3. travnja izložio opširno stav talijanske delegacije zahtijevajući i Rijeku, a time se neposredno suprotstavio Wilsonu, predlažući da je proglaše slobodnim gradom. Ante Trumbić, ministar vanjskih poslova Države SHS, je, naprotiv, ponovio zahtjev jugoslavenske strane da Rijeka pripadne novoj južnoslavenskoj državi. Rijeka je tako izazvala najoštriji spor na konferenciji mira, ali Wilson, koji je imao vodeću riječ, smatrao je da Rijeka treba postati država na temelju nacionalnog sastava stanovništva tog grada, a ne na bazi bilo kakvih imperijalsitičkih ugovora. Prema njegovoj zamisli, u riječkoj bi državi Kraljevini SHS trebalo omogućiti slobodno korištenje luke i željeznice, dok bi Liga Naroda trebala nadzirati situaciju u gradu. Tako su eksperti Wilsonova tima za Italiju, Balkan, Austro-Ugarsku, te za geografiju granica, objavili Memorandum o riječkom pitanju. Nakon čitavnog niza neuspjeha da se postigne sporazum, Wilson je predložio novi memorandum o riječkom pitanju 14. travnja 1919. godine. Predlagao je da Rijeka postane međunarodna luka u službi zemalja koje se prostiru istočno i sjeverno od njezina zaljeva (kao što su Ugarska, Češka, Rumunjska), s tim da ona ostane u carinskoj zoni Kraljevine SHS. I upravo iz ovog razloga, po Wilsonim tvr-

⁵ Skupina autora, Povijest Rijeke, Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 1988., str. 285.

⁶ Toševa-Karpowicz, Lj., Riječki *corpus separatum* 1868.-1924., Rijeka, 1986., str. 267.

⁷ Vidi više: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta, VII/1, 1975., str. 254 - 258.

dnjama, Rijeka nije bila unsena u Londonski pakt, već je njime bila definitivno dodijeljena Hrvatima.⁸ Navedeni je Memorandum dramatično odjeknuo u talijanskoj političkoj javnosti. Strah da bi Rijeka mogla postati međunarodna luka i neposredna konkurencija lukama Italije, alarmirala je čitavu političku javnost Italije.

Sukob između predsjednika Wilsona i ministra vanjskih poslova Italije, Orlanda, u vezi Rijeke iznesen je pred Savjet Četvorice 19. travnja. Predsjednik Wilson i talijanska delegacija su ostale na istim, oprečnim stajalištima, te rješenje nije postignuto. Orlando je izjavio da ako Rijeka ne bude pripojena Italiji, može se očekivati oružana akcija.

Nakon što je potpisan mirovni ugovor s Njemačkom 28. lipnja 1919. godine predsjednik Wilson napušta konferenciju mira. Orlando, također, napušta konferenciju mira nakon što je predsjednikom Italije 23. lipnja 1919. postao liberal Francesco Nitti. Za ministra vanjskih poslova imenovan je Tomaso Tittoni, a s njegovim dolaskom u Pariz započinje nova faza u Jadranskom i riječkom pitanju. Tittoni je dolaskom u Pariz zatekao tzv. Balfurov memorandum, objavljen 28. lipnja 1919. godine. Pokušavajući aplicirati njegove odredbe Tittoni je napravio nacrt riječke države jednog talijanskog predstavnika 12. srpnja 1919. godine. Sukladno zaključcima mirovne konferencije, savezničke su trupe 15. srpnja trebale početi s povlačenjem iz Rijeke, uključujući i trupe talijanske 3. Armije. No, komandant Grazioli je jednim psimom upozorio Nittija da je bolje da trupe ostanu tamo gdje se nalaze do konačnog rješenja riječkog pitanja. Grazilo odlazi 1. rujna u Rim na dogovor s Nittijem, a pri povratku se zadržava u Veneciji gdje susreće D'Annunzija i time, izgleda, započinje plan akcije za okupaciju Rijeke.⁹

4. D'Annunzijev dolazak u Rijeku

4.1. Nekoliko napomena o Gabriele D'Annunziju (1863.-1938.)

"Malen, mršav, ostario čovjek s crnim monoklom u praznoj očici. Istrošeno lice sa šiljastom bradom. Arditska bluza sa zvjezdicama na rukavima. Remen oko pasa s bodežom u koricama. Alpski šešir na glavi, čvorast štap u ruci i visoke čizme na tankim nogama, taj čovjek, Gabrele D'Annunzio, kako ga je opisao Vladimir Nazor u svojim sjećanjima iz 1920. godine, prkosio je svima. Bio je uvjeren da će ga podržavati njegova armada fanta, alpinaca, bersagliera, topnika, mornara, sva ona sila ljudi pod oružjem, koji su podržavali diktatora."¹⁰

Gabriele D'Annunzio rođen je u gradiću Francavilla al mare, a kao Gabriele Rapagnetta živio je nakon odlaska iz Rijeke okružen uspomenama na obali Lago di Garda. Njegova vila danas je muzej u kojem se čuvaju dokumenti o riječkoj pustolovini. Vladavina pjesnika pustolova Rijekom bila je čvrsta. Posredstvom *Consiglio nazionale di Fiume* D'Annunzio je proširio na Rijeku talijanske zakone, među kojima i kazneni zakonik, čime je strahovladu učinio vrlo djelotvornom. "Proveo je troje izbore: na prvima 26. listopada 1919. dobio je za svoj aneksionizam 6683 glasova. Utvrđeno je kasnije da su birački popisi bili namješteni. Na drugim izborima 16. studenog izabran je za riječkog poslanika za rimski parlament, ali na žalost D'Annunzija te igre u Rimu nisu prolazile. Na trećim izborima posljednjih dana 1919. aneksionizam je dobio samo manjinu glasova pa su legionari porazbijali izborne kutije."¹¹

Božanstveni pjesnik, kako su ga zvali, presudno je utjecao na modernu riječku povijest. No dok su ga nostalgičari uzdizali u nebesa, nepristrani s naše strane državn

⁸ Vidi više: Šišić, F., Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu, Zagreb, Matica Hrvatska, 1920., str. 29.-32.

⁹ Toševa-Karpowicz, Lj., Političke metafore u D'Annunzijevim govorima u Rijeci, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 92.

¹⁰ Moravček, G., op. cit., str. 61.

¹¹ ibid., str. 51.

granice su ga prešućivali, minimalizirajući njegovu ulogu. Iako je taj strastveni ljubitelj limuzina i aviona, ljubimac žena i zaljubljenik u vlast proveo u Rijeci jedva nešto više od godinu dana, izvikujući 1919. i 1920. godine *Fiume o morte*, povijesni pečat što ga je ostavio osjeća se i danas. Biografija Gabriela D'Annunzija puna je spektakularnih akcija, među koje valja ubrojiti i odluku o stvaranju Talijanske regencije Kvarnera. On se u svojoj političkoj karijeri nastojao često reklamirati, pa je tako za vrijeme Prvog svjetskog rata nadlijetao u avionu Beč i Zagreb kako bi bacao letke. D'Annunzio je također izranjao u podmornici usred Bakarskog zaljeva, a 1918. godine, točno 12 mjeseci prije riječke puštovine, on je izveo osvajanje Bakra, što je obilno reklamirao kao Bakarsku rugalicu (*La beffa di Buccari*).

U Danuncijadi ostaje zapamćen po dva važna autobiografska djela. Prvo mu je tiskano 1925. godine pod nazivom *Il porto dell'amore* (Luka ljubavi), a 1928. godine preime-novano je u *Al vento dell'Adriatico* (Na vjetru Jadrana). "Posrijedi je kratak roman koji obuhvaća riječko razdoblje njegova života od idile preddanuncijevske Rijeke do kraha D'Annunzijeve legionarske vojske."¹²

4.2. Talijanska okupacija Rijeke

Državnopravni status Rijeke, kakav je nastao 29. listopada 1918. godine unutar Države SHS, nije odgovarao imperijalističkim planovima tadašnje talijanske vlade. To je stanje Rijeke bilo u skladu s Londonskim ugovorom, ali ne i s političkom računicom vlade Kraljevine Italije. Riječki *Consiglio Nazionale* počeo je svoje aneksionističke akcije prikazujući inozemstvu kao da je čitav grad za aneksiju Italiji. Od Rainerovog dolaska *Consiglio Nazionale* postaje središte talijanske propagande. "Tek što je stupio na riječko tlo Rainer je smatrao da on osobno mora riješiti pitanje izvješavanja zastave u gradu."¹³ Naređuje da se s gradskog tornja usred grada skine hrvatska i izvjesi talijanska zastava. Protiv aneksionista ustajali su Hrvati i drugi narodi južnoslavenske pripadnosti te riječki autonomashi koji su željeli povratak starog corpi separatoruma. Talijanskim vodećim krugovima smetao je jugoslavenski vojni odred u Rijeci koji se 29. listopada 1918. godine formirao od strane dobrovoljaca, a naročito im je zasmetalo kad je 10. studenog 1918. godine u grad ušla jedinica srpske pješadije pod zapovjedništvom potpukovnika Maksimovića. Takvo stanje nije išlo u prilog ugledu Italije te je nakon dvodnevnog pregovaranja objiju strana došlo do sporazuma. Talijanska vojska neće ući u grad ako Maksimovićev odred odmah napusti Rijeku što je Maksimović odmah učinio. No Rainer nije održao riječ te je Italija zaposjela Rijeku. Dok su talijanske trupe ulazile u grad zapovjednik tih četa general Di San Marzano uputio se prema guvernerovij palači i naredio da se skine hrvatska i izvjesi talijanska zastava. Naredio je riječkom županu Lencu da s osobljem Narodnog vijeća SHS i jugoslavenskom vojskom napusti Rijeku. Tako je Rijeka lišena svoje legitimne vlasti koja je počela djelovati osnutkom Države SHS i Narodnog vijeća SHS za Rijeku-Sušak (29. listopad 1918.). Taj datum, dakle, ima državopravno značenje: osnutak Države SHS i raskid svake državopravne veze Rijeke s Austro-Ugarskom. General Di San Marzano predao je funkcije vlasti riječkom *Consiglio Nazionale* 17. studenog 1918. godine koje je toga dana stupilo na mjesto riječkog Narodnog Vijeća SHS. "Talijanska okupacijska komanda prekršila je međunarodno pravo ovdje time što je: protivno osnovnim zadacima okupacije kao privremenog zaposjedanja tuđeg državnog teritorija samovlasno uklonila iz Rijeke legitimne organe vlasti, riječko Narodno Vijeće SHS, na što po Haškom pra-

¹² Fabio, N., Talijanska književnička danuncijada, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 38.

¹³ Čulinović, F., Riječka država, Zagreb, Školska knjiga, 1953, str. 48.

vilniku o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1899. godine¹⁴ i suštinu okupacije nije imala pravo; uklonivši Narodno Vijeće SHS omogućila da *Consiglio Nazionale di Fiume* preuzme na sebe funkcije vlasti predstavljajući se kao legitiman organ nove vlasti stvorene pod zaštitom talijanskih okupacijskih snaga; skinuvši samovlasno s državnih zgrada u Rijeci hrvatsku zastavu kao oznaka vrhovništva Države SHS povrijedila suverenitet Države SHS nad gradom Rijekom što je protivno međunarodnom pravu.¹⁵ Čulinović prema tome zaključuje da je od 29. listopada 1918. godine suverenitet nad Rijekom imala Država SHS i da je Narodno Vijeće SHS za Rijeku-Sušak bilo zakonit organ vlasti te da je talijanska okupacijska komanda, presjekavši samovlasno status quo i predavši funkcije vlasti riječkom *Consiglio Nazionale*, time prekršila međunarodno pravo, a naročito odredbe Haških konvencija od 1899. i 1907. godine prešavši time okvir djelokruga koji je ona imala kao član međusavezničke okupacije Rijeke.

4.3. Riječki *Consiglio Nazionale* vrši akte vlasti

Po svojoj organizaciji *Consiglio Nazionale Italiano di Fiume* sačinjavala su dva organa vlasti: plenum i izvršni odbor. Plenum su sačinjavali riječki aneksionisti, a izvršni odbor stanoviti broj članova plenuma koji su pod nadzorom toga plenuma vršili funkcije izvršne vlasti, organizirane u sekcije prema vrstama poslova. Organizaciju riječkog *Consiglio Nazionale* regulirao je Dekret br. 407 od 22. siječnja 1919. godine. Prema čl. 10 tog Dekreta osnovni cilj rada *Consiglio Nazionale* je sjedinjenje Rijeke s Italijom. Ističe neku provizornu državnost Rijeke te je preuzeo na sebe sva vrhovnička prava koja je ranije nad Rijekom imala Ugarska. U pogledu državnopravne zasebnosti ističe produženje ranijeg corpus separatuma, ali samo do ostvarenja aneksije grada Italiji. Rijeka za njega nije dio Hrvatske nego zasebno područje odvojeno čak i od Italije s kojom se treba sjediniti. U pogledu državljanstva propisuje se da se državljanstvo Rijeke stječe općinskom pripadnošću u gradu. U pogledu sudstva Rijeka je prema Dekretima predstavljena kao zasebno državnopravno područje. On je na neki način stvarao novo riječko pravo te je tako objavio čitav niz svojih tzv. zakonodavnih akata pod nazivima dekreti, zakoni. Kao zakonodavno tijelo ukidao je ili mijenjao stare propise Ugarske propisujući nove prema interesima onih koji su bili na čelu okupirane Rijeke. *Consiglio Nazionale* pokazivao je brigu oko privrednih pitanja, novčanica i kreditnih poslova. Pokazuje strah od komunizma i svojim aktima upozorava na pogibelj od proletarijata, pripisujući mu antitalijanske tendencije. Tako je zakonom br. 2168 od ožujka 1919. godine ukinuto kazneno pravo Ugarske za Rijeku i proširen na nju kazneni zakon i kazneni postupak Kraljevine Italije. Također donosi zakon kojim primorava građane Rijeke da talijaniziraju svoja porodična imena. Time je *Consiglio Nazionale* bio preteča Benitu Mussoliniju. Protiv takvog djelovanja protestirali su riječki Jugoslaveni i autonomashi te riječki odvjetnici. Rijekom je, krajem studenog 1918. godine, zavladao osobna i imovinska nesigurnost. Čovjek gradom često ni danju ni noću nije mogao prolaziti, a da ne bude izložen opasnosti od napada. Kriminalitet je naglo porastao. Povećan je broj kaznenih djela protiv tijela, života i imovine.

"No, Rijeka za vrijeme talijanske okupacije niti je bila država niti je *Consiglio Nazionale* bio vrhovni organ te države i predstavnik njezina suvereniteta."¹⁶ Isto tako ni odredbe ovog Vijeća nisu imale karakter nekih zakonodavnih akata. Kroz svo to vrijeme Rijeka je ostala integralni dio Države SHS, odnosno od 1. prosinca 1918. godine Kraljevine SHS i njezinu suverenost talijanska okupacija zajedno s *Consiglio Nazionale* nije srušila.

¹⁴ Za tekst ovog pravilnika vidi: Lapaš, D., Šošić, T., Međunarodno javno pravo-izbor dokumenata, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2005, str. 751. i dalje

¹⁵ Čulinović, F., op. cit., str. 50.

¹⁶ ibid., str. 60.

4.4. Marcia di Ronchi

Gabriele D'Annunzio nezadovoljan ishodom Prvog svjetskog rata, kao i milijuni Talijana, organizirao je tzv. *Marcia di Ronchi* (Pohod iz Ronchija) na Rijeku. Gradić smješten četiri kilometra od Monfalcone bio je polazište pobunjenika koji su pjesnika i pustolova proglasili svojim zapovjednikom. On je u groznici političkih strasti napustio svoju venecijansku palaču i u svom crvenom kabrioletu Fiatu 510, odjeven u uniformu, krenuo prema Rijeci. Legija avanturista, pod vodstvom hodočasnika Italije, krenula je u noći 12. rujna 1919. godine. D'Annunzio je svoju armadu od oko 200 vojnika i 35 časnika, poveo prema Rijeci u 35 kamiona. Već prvog dana imao je oko 15 000 odanih vojnika, a mnogi koji su ga dočekali na ulicama klicali su oslobodiocu. Međutim, Pohod iz Ronchija zamrsit će još više čvor jadranskog pitanja. Posljedice za Rijeku, koju je do konca 1920. godine D'Annunzio držao pod okupacijom s namjerom da je otrgne iz zagrljaja "slavenskih barbara" i priključi Italiji, bile su i ekonomski i politički velike i dugotrajne. Sedam zavjernika iz Ronchija – R. Frassetto, V. Busconi, C. Grandacquet, L. Ciatti, A. Ademi, R. Cianchetti i E. Brichetti – bili su tzv. tvrda jezgra pohoda na Rijeku.¹⁷ Vrlo popularan u to vrijeme bio je Filippo Tommaso Marinetti, idejni tvorac i vođa futurizma, koji se pridružio D'Annunzijevo "svetom ulasku" u Rijeku. Marinetti je, naime, raspomagao velikom količinom novca i putovao je europskim prijestolnicama, propagirajući svoje ideje, te se tako našao i u Rijeci. Pored D'Annunzija i Marinettija riječkoj pustolovini pridružila su se još dva talijanska književnika Sem Benelli i Rafaele Carrieri. Mussolini je znao za akciju jer mu je pred polazak D'Annunzio pisao: "Kocka je bačena".

Sve to ukazuje kako je Danuncijada bila brižljivo pripremana aneksionistička akcija, koja će usprkos D'Annunzijevo porazu i njegovom izgonu iz Rijeke, u konačnici, završiti aneksijom Rijeke 27. siječnja 1924. godine. D'Annunzijevo vojska od Ronchija do Rijeke znatno je porasla jer su mu se na putu pridružili mnogi vojnici razočarani osakaćenom pobjedom Italije u ratu. Njegovi legionari su 12. rujna 1919. dotrčali do mosta na rijeci koju Talijani nazivaju Eneo (hrv. Rječina). Most na Rječini dijelio je Rijeku od Sušaka. D'Annunzijevo vojnici prijetili su Hrvatima s druge strane obale te su krenuli u pljačkaške akcije. Tako je D'Annunzio odjeven u uniformu pukovnika i okićen odlikovanjima oko podneva ušao u Guvernerovu palaču.

On je svojom Marcia di Ronchi najavio dolazak fašizma, pokreta koji će, zbog posljedica koji je za sobom ostavio, obilježiti dvadeseto stoljeće. Iz toga proizlazi zaključak kako je od svojih početaka fašistički pokret imao dvojicu vođa – Gabriela D'Annunzija i Benita Mussolinija. Pohod na Rim također je smislio božanski pjesnik, a ne budući Duce.

Rijeka je za fašiste imala izuzetno značajno međunarodno značenje. Ona je bila ključna geostrateška točka bez koje je nemoguće prodrijeti prema Dalmaciji, Crnoj Gori i Albaniji te osvojiti cijeli Jadran i pretvoriti Sredozemlje u Mare nostrum.

Naime, mnoge D'Annunzijeve ideje prigrio je Mussolini te je na sličan način izveo Marš na Rim 1922. i tako došao na vlast. Bio je vrlo vješt i lukav političar te samoljubiv kao i D'Annunzio. Neriješen problem Rijeke iskoristio je da napadne talijansku vladu i pasivnost kralja Viktora Emanuela III. Bio je nezadovoljan Londonskim paktom kojim je, kako je već navedeno, Rijeka trebala pripasti Jugoslaviji i Rapalskim ugovorom (Samostalna riječka država). Mussolini je u D'Annunziju vidio svog glavnog političkog protivnika, koji je namjeravao zavladatai ne samo istočnom obalom Jadrana nego i Apeninskim poluotokom. No, poslije završetka svog spektakularnog pohoda na Rijeku, odakle je u siječnju 1921. protjeran, D'Annunzio je mogao zaključiti kako je fašističko "rimsko vladarsko prijestolje" već zauzeto. Fašistički pokret kojemu je on bio suosnivač imao je novog vođu - Mussolinija. Tada je D'Annunzio već pripadao prošlosti, jer je on bio politički likvidiran, tj. Mussolini je djelovao protiv njega te se tako domogao prvo fašističkog mjesta, a kasnije i mjesta talijanskog lidera.

¹⁷ Moravček, G., op. cit., str. 44.

4.5. Govor u palači

"Gabriele D'Annunzio održao je vatreni govor u Guvernerovoj palači kojim je dokazivao pripadnost Rijeke Italiji."¹⁸ Na kraju govora proglasio je ujedinjenje Rijeke s majkom domovinom Italijom. Parolu *Fiume o morte* hrvatski i slavenski su stanovnici doživljavali kao *Italia é morte* što znači Italija je smrt. D'Annunzio je deklamirao: "Dalmacija pripada Italiji i po ljudskom pravu, ona je naša po milosti Božjoj, Boga koji je stvorio zemlju tako da svaka rasa može otkriti svoju sudbinu po njemu danu. Dalmacija je naša i ponovo će biti naša."¹⁹ Njegova pustolovina dočekana je među Talijanima s oduševljenjem, ali službeni Rim nije tako reagirao. Premijer Nitti suprotstavio se takvom načinu rješavanja riječke krize jer je bio zabrinut reakcijom saveznika (SAD, Engleska i Francuska). No, Britanci su smatrali da Rijeku treba prepustiti Talijanima. Talijanska vlada sada šalje u Opatiju generala Badoglija, onog istog generala koji će 1943. godine potpisati primirje i kapitulaciju fašističke Italije, kako bi blokirao Rijeku i prisilo D'Annunzija na predaju što, naravno, nije uspio. Demokratski tisak u Italiji osuđivao je Danuncijadu, tražeći da se disciplina vojnika poveća, jer su mnogi dezertirali i priključili se D'Annunzijevim vojnim formacijama, misleći kako ih u Rijeci čeka blagostanje i zabava. Besmrtni poeta, kako su ga zvali njegovi sljedbenici, odista je naišao u Rijeci na rudnik zlata i prepustio se užicima. Tvrdi se da je Guvernerovu palaču pretvorio u harem.

5. D'Annunzijeva Riječka država

5.1. Talijanska Regencija Kvarnera

Fašisti su se podijelili u dvije struje - jedna je podržavala Mussolinija dok je druga tzv. Dalmata tražila da se ne propusti Dalmacija te da se odobri sve što je do tada uradio D'Annunzio. D'Annunzio je prateći tijek pregovora između talijanske i jugoslavenske delegacije želio što više učvrstiti svoj položaj u Rijeci.

Da bi onemogućio stvaranje Riječke države pod kontrolom Lige naroda, 8. rujna 1920. godine proglasio je osnivanje zasebne kvarnerske države *Reggenza Italiana del Carnaro*, tj. Talijansku regenciju Kvarnera. Gospodar Rijeke nije se slagao sa savezničkim stajalištem prema kojem je otoke u Kvarneru trebalo prepustiti jugoslavenskoj državi. Zbog toga je odmah krenuo u osvajanja Krka i Raba čime je namjeravao stvoriti sigurnosnu tampon zonu oko Rijeke. D'Annunzio je formirao prvu vladu ove države sastavljenu od sedam rektora (ministara): vanjske poslove je preuzeo sam D'Annunzio, Host-Venturi obranu, M. Panteleoni financije, I. Baccich unutrašnje poslove i sudstvo, L. Lenaz školstvo, L. Becocca ekonomiju i C. Marassi radove. Naime, nadao se da će voditi oštrije sporove oko nepriznavanja male kvarnerske države te je potpuno zaboravio na unutrašnje riječke političke prilike.

O tome nam svjedoči i katastrofalno privredno stanje koje opisuje Čulinović. "Broj vojnika i skitnica koji su dolazili iz Italije svakim danom bio je sve veći, godine 1920./1921. bilo je svega tisuću zaposlenih."²⁰ Rijeku je pod D'Annunzijevom vladavinom skupo platila cijenu svoje slobode. Jer, izložena političkim borbama, svojim neriješenim statusom zbog sporenja dviju susjednih država, ali i uplitanjem D'Annunzija koji je dodatno zamrsio čvor jadranskog pitanja, Rijeka i nije mogla privredno dobro stajati. Grad je bio izoliran od svog prirodnog zaleđa, a ni Italija, suočena s privrednom krizom, nije mogla previše brinuti o ekonomiji izmučenog grada.

¹⁸ ibid., str. 36.

¹⁹ ibid., str. 37.

²⁰ Čulinović, F., op. cit., str. 158.

5.2. D'Annunzijeva *Carta del Carnaro*

Carta del Carnaro je državno pravni dokument koji je D'Annunzio objavio u doba njegove vladavine Rijekom. Iako nije imao prilike, a ni vremena da se doslovice provede u praksi, akt je utjecao na razvoj kasnije političke povijesti Europe. Dugo je pripremana u D'Annunzijevom kabinetu, a objavljena je u jesen 1920. godine nakon nekoliko neuspjelih pokušaja i odugovlačenja.²¹ Karta je primjer "ustavnog" dokumenta koji predviđa jedinstvo vlasti, mogućnost uspostave diktature i korporativno uređenje društva koje građane dijeli ne po teritorijalnim jedinicama već po funkciji koju obnašaju u proizvodnom procesu. Iako je dokument prožet nacionalističkom mitologijom, ustavotvorac je predvidio izvjesno mjesto i zaštitu za hrvatsko i slovensko stanovništvo na teritoriju Namjesništva. Karta zapravo samo konstatira i utvrđuje neke trendove koji su tu bili prisutni dok su oni za Italiju bili novi i revolucionarni. Socijalna zaštita, visoki zdravstveni standard, jednakost spolova, pravo na razvod braka u Rijeci ranije su bili dio liberalne mađarske regulative koja je u gradu imala i svoje propagandne političke razloge i motivacije.²²

Ovaj dokument prenosi D'Annunzijevo izrazito individualističko poimanje politike koja ne trpi institucionaliziranu vlast. Smatrao je da se državno pravo, a i sama suverenost, mogu opravdati samo željom pojedinca da žive u istoj političkoj zajednici sve dok ih ova predstavlja i štiti. Korporativizam je tako oživotvoren po prvi put u jednom "ustavnom" tekstu. Ova karta osuđivala je društvene parazite i podržavala proizvođače. Željela se vlast naroda po uzoru na Rousseaua, a u isto vrijeme, neograničenu vlast komandanta, tj. D'Annunzija trebalo je shvatiti doslovce; dok je kult države imao svoj uzor u antičkome polisu.

5.3. Nešto više o Ustavu

Gabriele D'Annunzio razradio je i donio Ustav koji je izraz iredentističkih vrhova tadašnje Italije, ali i preteča idejne osnove nastupajuće fašističke društvene i državopravne logike. Najveći dio Ustava odnosi se na organizaciju vlasti nove države. Prema tom Ustavu država je zamišljena kao eudajmonistička organizacija koja treba djelovati u interesu svih njezinih državljana. D'Annunzio je tako umjesto klasa želio formirati korporacije, a umjesto buržoazijskog parlamentarizma nastojao je razviti neki oblik korporativizma.

Talijanska regencija Kvarnera predstavlja čisto narodnu vladavinu - res-populi - koja ima za osnovu snagu produktivnog rada, a za ustrojstvo najšire i najrazličitije forme autonomije, koja se shvaćala i ostvarivala kroz četiri slavna vijeka našeg komunalnog perioda. Ustav navodi da je država zajednička volja i napor prema sve višem stupnju materijalne i duhovne snage (čl. 18.). Ali državljani mogu biti samo marljivi proizvođači koji doprinose zajedničkom bogatstvu (čl. 18. st. 2.).²³

Ekonomska osnova i dalje se temeljila na privatnom vlasništvu time što Ustav ističe nepovredivost privatnog vlasništva, a ne princip ekonomskog kolektivizma. Država ne priznaje vlasništvo kao apsolutnu vlast nad stvarima, ali vlasništvo smatra najkorisnijom među društvenim funkcijama...Jedini legitimni naziv vladavine nad bilo kakvim sredstvima proizvodnje i razmjene je rad.²⁴ Sadrži formulacije kojima ističe građanska prava, a naročito pravnu jednakost građana. S tim u vezi podvlači i ekonomski liberalizam. U čl. 10. Ustava jamči se građanima pravo na izbor i vršenje zanimanja, napose u trgovini,

²¹ Klinger, W., Danuncijevo poimanje države i "Karta talijanskog namjesništva Kvarnera", Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 69.

²² Vidi više: Hlača, N., Razvod braka u Rijeci početkom 20. stoljeća, Rijeka, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 8/1987. str. 93-107.

²³ Toševa-Karpowicz, Lj., Riječki corpus separatum 1868.-1924., Rijeka, 1986., str. 295.

²⁴ loc. cit.

industriji, obrtu, brodarstvu... "Da ostane dosljedan frazerskoj sklonosti u čl. 9. st. 4. Ustava kaže: Samo je rad vlasnik imovine, koja je u najvećoj mjeri učinjena plodonosnom i korisnom za opće gospodarstvo."²⁵ Diferencira vlasništvo po njegovu porijeklu. Da bi pridobio sitnu buržoaziju spominje građanske slobode kao vrlo važne.

Za unaprjeđenje i razvitak Regencije spominje tri faktora: **građane, korporacije i općine**. **Građani** bi bili svi tadašnji pripadnici Rijeke i njezine okolice pod vlašću D'Annunzija. Time se priznavalo državljanstvo i D'Annunzijevim legionarima. Ustav je građanima obećavao osobna, imovinska i politička prava. **Korporacije** su bile strukovne organizacije vlasnika i proizvođača u cilju unaprjeđivanja proizvodnje. Ovim Ustavom D'Annunzio je predvidio podjelu stanovništva na **deset korporacija**. U prvoj su bili najamni radnici industrije, poljoprivrede, trgovine i transporta, sitni zanatlije, mali posjednici, ako sami proizvode bez uporabe tuđe radne snage. U drugoj su bili privatni namještenici, posebno oni u industriji, u trećoj ostali trgovinski namještenici koji nisu sami radnici. U četvrtu su spadali poslodavci industrije, poljoprivrede, trgovine i transporta ukoliko su sami organizatori u proizvodnji i raspodjeli, u petu svi javni namještenici, u šestu, a vjerojatno i u sedmu je spadao intelektualni cvijet naroda. Osmu su sačinjavali delegati proizvodnih i distributivnih zadruga, devetu svi pomorci, a desetu oni koji se bave misterioznim snagama naroda, tj. književnici, a naročito pjesnici. **Općine** su autonomne mjesne upravno-sudske jedinice. Svaka općina trebala je po tom Ustavu biti samostalna autonomna oblasti to s najširim pravom rješavanja svojih lokalnih poslova. Člankom 26. zajamčen im je zasebni autonomni djelokrug koju je već čl. 25. ukidao podvrgavajući općinske organe bezuvjetnoj nadzornoj vlasti vrhovnih organa Regencije. Ustrojstvo vlasti se temelji na principima decentralizacije, koja međutim ipak izrazito podvlači centralistički sistem vlasti.

U pogledu **organizacije vlasti** Ustav prihvaća princip trodiobe vlasti, iako svojom državnom pravom logikom prihvaća zapravo načelo jedinstva vlasti.

1. Zakonodavne funkcije vršilo je predstavničko tijelo određenog sastava tj. Vijeće najboljih, Vijeće providura i tzv. *Arengo del Carnaro*. Svako Vijeće imalo je poseban krug rada i nije zadiralo u nadležnost drugog Vijeća. Vijeće najboljih se sastojalo od predstavnika koje su trebali na izborima birati građani Regencije, samo muškarci s navršениh 20 godina koji su imali sva politička prava. Na svakih 1000 birača bira se po jedan vijećnik, ali se nikada nije smjelo birati manje od 30 zastupnika u to Vijeće. Mandat ovog Vijeća trajao je četiri godine, a nadležnost je bila isključiva, i u tom pogledu ono je bilo vrhovni organ vlasti za područje cijele Regencije. Vijeće providura sastojalo se od 60 članova koje su iz svojih sredina birale riječke korporacije. Mandat je trajao dvije godine. I to je Vijeće imalo poseban, isključiv djelokrug različit od poslovanja prvog Vijeća. *Arengo del Carnaro* sastojao se od oba ova Vijeća koja su se jednom godišnje sastajala u zajedničko zasjedanje. Ono je, zapravo, predstavljalo sasvim novo treće tijelo sa zadatkom rješavanja posebnih javnih poslova Regencije. Ustav spominje i Narodnu skupštinu, ali ne određuje njezin sastav.

2. Izvršne funkcije Ustav dodjeljuje posebnom vrhovnom izvršnom organu - rektorima. Državnu upravu opremalo je sedam rektora. Bili su birani na godinu dana i nisu mogli biti ponovo birani te su bili dužni odgovarati onom predstavničkom tijelu koje ih je izabralo. Narodna skupština birala je rektora za vanjske poslove, za financije i za prosvjetu; Vijeće najboljih biralo je rektora za unutarnje poslove, za pravosuđe te za narodnu obranu, a Vijeće providura rektora za javnu provredu i za javne radove. Rektor za vanjske poslove bio je primus inter pares predstavnik Regencije. O javnim poslovima većeg značaja mogli su donositi odluke kolegijalno u rektorskom vijeću kojem je predsjedavao rektor za vanjske poslove, čiji je glas odlučivao za slučaj podjednakih glasova u tome vijeću.²⁶

²⁵ Čulinović, F., op. cit., str. 161.

²⁶ *ibid.*, str. 171.

3. Pravosuđe je po tom Ustavu bilo zamišljeno vrlo šaroliko. Tu su funkciju vršili Sud dobrih ljudi, Ratni sud, Okružni sud, Krivični sud i Apelacijski sud. Sudovi su predviđeni kao izborni organi vlasti. Pored njih, Ustav predviđa i Vrhovni računski sud i Kasacijski sud koji nije bio predviđen izvan granica Regencije.

Iako je D'Annunzio predvidio predstavnička tijela kao vrhovne organe vlasti, ipak je za sebe ostavio najvišu vlast u Regenciji. Prema čl. 43: Kada Regencija zapadne u skrajnju opasnost i uvidi, da je njezin spas u odlučnoj volji jednoga, koji će znati okupiti, pokrenuti i povesti sve narodne snage u borbu i do pobjede, onda Narodno vijeće, svečano sakupljeno na Skupštini, može javnim glasanjem odrediti zapovjednika i njemu bez priziva predati najvišu vlast. Narodno vijeće utvrđuje na duže ili kraće vrijeme njegov imperij ne zaboravljajući, da je u Rimskoj republici diktatura trajala šest mjeseci.²⁷ Na taj je način diktatura formalno bila ograničena na određeno vrijeme i uvjetovana stanjem nužde.

Talijanska regencija Kvarnera nije imala niti jedan element državnosti. Njezin teritorij pripadao je od 29. listopada 1918. do 1. prosinca 1918. godine Državi SHS, a ostao je i nakon D'Annunzijeva zauzimanja grada de iure pod suverennošću Kraljevine SHS. Vlast u gradu pripadala je u to vrijeme faktično D'Annunziju ali je bila ilegitalna, stvorena je i proizvedena s povredom međunarodnog prava, dakle bila je uzurpatorska. Ova D'Annunzijeva tvorevina proglašena 8. rujna 1919. godine nije bila država, a prema tome ni njezin Ustav od 12. rujna 1919. godine nije imao karakter legitimnog ustavnog akta. Uzurpatorska vlast Gabriela D'Annunzia bila je vojna diktatura jer je on bio najviši faktor vlasti, svima nadređen, nikome odgovoran, ali pomognut i ovisan od vojnih krugova Italije.

6. Završetak Riječke pustolovine

6.1. Rim protiv D'Annunzija

Gabriele D'Annunzio nije bio zadovoljan ugovorom iz Rapalla²⁸ čime mu je Rijeka praktički bila oduzeta. Talijanska vlada, pa i sam Mussolini, bili su protiv toga da D'Annunzio ostane i dalje u Rijeci, ali on nije odustajao u namjeri da se odupre vojnoj blokadi te je propovijedao i galamio: "O hulje Italije, još sam živ i neumoljiv."²⁹ No sva vika i prenemaganja nisu mu pomogla da politički opstane. Pregazilo ga je vrijeme pa su njegovi pokušaji da se poništi slovo Rapallskog ugovora, obilno zaliveni krvlju u nekoliko božićnih dana ratovanja, ostali na koncu neuspješni. Pismo-podršku Mussolini je 15. studenog 1920. godine poslao u Rijeku, no D'Annunzio je bio vrlo nezadovoljan stavom odanog suparnika. D'Annunzio je znao kako Mussolini koketira s Giolittijevom vladom pa je imao razloga tih dana ponavljati kako je sam protiv svih.

Talijanski Senat je 17. studenog 1920. godine ratificirao Rapallski ugovor, a deset dana kasnije učinila je to isto i Komora. Giolittijevoj vladi se žurilo da što prije otjera D'An-

²⁷ *ibid.*, str. 173.

²⁸ Ugovor između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije sklopljen 12. studenog 1920. godine u Rapallu prema kojem obje strane ugovornice priznaju potpunu slobodu i nezavisnost Države Rijeke (Fiume) i obvezuju se da će to vječno poštivati. Državu Rijeku sačinjavaju corpus separatum u sadašnjim granicama grada i kotara Rijeke (Fiume), dio bivšeg teritorija Istre, ograničen kako slijedi: na sjeveru linijom koja će biti određena na terenu i koja polazeći od naseljenog mjesta Kastav izlazi na granicu corpus separatuma na drumu sv. Matija-Rijeka, ostavljajući naseljena mjesta Srdoči i Hosti Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i cijeli put sjeverno od željeznice koja preko Matulja (Mattuglie) i raskrsnice kod kote 377 zapadno od Kastva vodi ka Rupi u državu Rijeku. Na zapadu linijom koja od Matulja silazi ka moru kod Preluke, ostavljajući željezničku stanicu i mjesto Matulji Italji. Vidi više: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta, VII/1, 1975., str. 261. – 267. Za talijanski tekst vidi: Trattati e accordi per la pace Adriatica - A cura di Amadeo Giannini, Roma, Edizioni di Politica, 1925., str. 15.-19.

²⁹ Moravček, G., op. cit., str. 71.

nunzija iz Rijeke pa je general Caviglia bio pozvan da argumentima oružja uvjeri diktatora da ode. Istog dana kada je Senat ratificirao Rapallski ugovor, riječko Gradsko vijeće je izglasalo rezoluciju protiv njega, a dan poslije general Caviglia predao je D'Annunziju tekst talijansko-jugoslavenskog sporazuma o granicama. Diktator je prigovorio da nema ni riječi o luci Baross pa se zametnula rasprava da li ta luka i Delta pripadaju Jugoslaviji ili ne. Da bi presjekao gordijski čvor oko tog teritorijalnog propusta D'Annunzio je 25. studenog 1920. godine uputio notu rimskoj vladi kojom je obavještava da Regencija Kvarnera ne priznaje uspostavu Riječke države kako je bilo predviđeno Rapallskim ugovorom. Potom je talijanski parlament 28. studenog 1920. godine ratificirao Rapallski ugovor te je general Caviglia po nalogu rimske vlade pozvao komandu Rijeke da odmah napusti otoke Krk i Rab koje su bili zaposjeli legionari. Admiral Simonetti, zapovjednik mornarice gornjeg Jadrana, proglasio je efektivnu blokadu obale Talijanske regencije Kvarnera, odnosno Riječke države. Rapallskim je ugovorom, naime, talijanska strana postigla više no što je u tijeku ranijih pregovora tražila; dobila je čitavu Istru (izuzevši Kastav), Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo itd. Jugoslavenska strana je priznala pravo opcije onim Talijanima koji su se našli na teritoriju pripalom Kraljevini SHS, s time da se ne moraju iseliti i da uživaju pravo slobodne uporabe jezika i slobodnog ispovijedanja vjere, dok se Slovincima i Hrvatima koji su njime potpali pod Italiju nisu davali nikakve garancije.³⁰

Centralni odbor fascia podržao je D'Annunzija i obećao mu pomoć u sprečavanju planiranog udara na Rijeku, čime je Mussolini još jednom pokazao svoju dvoličnost, a u politici to znači biti vješt u nadmetanju sa svojim suparnikom. Mussolini se nije odricao Rijeke i Dalmacije što pokazuje činjenica da će četiri godine kasnije upravo on anektirati Rijeku Italiji, a početkom Drugog svjetskog rata, nakon sporazuma s Antom Pavelićem, prodrijet će i u Dalmaciju.

Tako je navečer 21. prosinca 1920. godine u Rijeci proglašeno ratno stanje. Sudbina Gabriela D'Annunzija time je bila odlučena jer je rimska vlada, znajući da će Mussolini ostati po strani, odlučila silom otjerati pjesnika iz Guvernerove palače i armadu iz grada.³¹

6.2. Krvavi Božić

Za vrijeme tzv. pet riječkih dana (*cinque giornate di Fiume*), koji su počeli proglašenjem ratnog stanja u gradu, odnosno efektivnom blokadom vladinih trupa Rijeke s kopna i mora, D'Annunzio je bez ikakvih potreba izazvao prava ratna razaranja. Za vrijeme Krva-vog Božića, kako se još naziva ovaj rat za Rijeku, od 24. do 29. prosinca 1920. godine, dakle u pet dana bombardiranja poginulo je na strani regularnih Kraljevskih snaga 25 vojnika i 2 civila, a na strani legionara 22 ardita i 5 civila. Srušeno je pet željezničkih mostova, dva vijadukta i na stotine kuća.³² Konačno, 29. prosinca stupio je u akciju bojni brod Andrea Doria koji je pogodio Guvernerovu palaču i lakše ranio D'Annunzija. Zapovjednik je očekivao pomoć od Mussolinija i Giunte što se nije dogodilo te je nakon savjetovanja s Giganteom, Host-Venturijem i Grossichijem odlučio zatražiti primirje.

Od tada je Rijek a za njega postala grad istrošene ljubavi. Predstavnici Gradskog vijeća Rijeke, koji su formalno preuzeli vlast, sklopili su posljednjeg dana 1920. sa zapovjednicima talijanskih četa Opatijski pakt. Ovim ugovorom je konstatirano da se Riječka država podvrgava sili, i da bi izbjegla svaku vojnu akciju protiv grada, podvrgava se primjeni Rapallskog ugovora. Tako D'Annunzio odlazi iz Rijeke 18. siječnja 1921. godine čime je

³⁰ Krizman, B., Sirotković, H., Engelsfeld, N., Čepulo D., Hrestomatija povijesti hrvatskog prava i države, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, svezak II., 1998, str. 219

³¹ Moravček, G., op. cit., str. 72.

³² Žic, I., Kratka povijest grada Rijeke, Rijeka, "Adamić", 1998. str. 23.

otišao, ne samo iz grada, nego i iz političkog života. Za predsjednika privremene vlade izabran je 1. siječnja 1921. godine dr. Grossich.³³ Bartulović ističe kako su dana 9. svibnja 1921. Talijani ispraznili zonu do Sv. Ane i Martinšćice, predgrađe Sušaka. Oslobođeni su Škrljevo, Draga, Kostrene s Martinšćicom do Plumbuma i Grobinščina do Orehovice. No, grad nije evakuiran, jer je to način pritiska na rješavanje pitanja luke.³⁴

6.3. Stanje u Rijeci nakon odlaska diktatora

Nakon odlaska diktatora, u Rijeci će se zamrsiti političke prilike dok je stanovnicima izmučenog grada preostalo samo procjenjivati štete što su za sobom ostavili legionari. Razaranja su bila velika. Stradale su industrijske tvrtke poput *Cantieri Navali del Carnaro* (danas Treći maj), *Raffineria Olii Minerali*, *Guido Krali* (tvrtka za popravak i iznajmljivanje automobila) i mnoge druge. Stanovnici Rijeke i tvrtke podnosili su zahtjeve za naknadu šteta izazvanih pljačkom, nemirima i demonstracijama u gradu. Stradali su brodovi i barke, uništeno je i razbijeno pokućstvo u Kapucinskom samostanu. Posljednjih dana D'Annunzijeva boravka u Rijeci, dok su trajale ratne operacije, vojnici legionari nisu rušili samo strateške objekte, nego su upadali u stanove i pustošili ih. Predstavnici vlade same D'Annunzijeve domovine 1925. godine utvrdili su da je u razdoblju pjesnikove vladavine nad Rijekom učinjena materijalna šteta u golemoj vrijednosti od 56,258.572 lire; ne treba naglasiti da se radi o enormno visokoj svoti.

Novi problemi nastali su prilikom izbora 24. travnja 1921. godine, kojim se trebala popuniti ustavotvorna skupština (Konstituenta) Riječke države. No to je riješeno 5. listopada 1921. godine kada je bila sastavljena Konstituenta sa Zanellinom većinom. Postavši predsjednik, Zanella se našao pred nepremostivim teškoćama. Grad je bio pun ološa, privredni život je zamro, trgovina je gotovo nestala, luka je bila prazna. Već 3. ožujka 1922. godine uslijedio je napad fašista na Guvernerovu palaču gdje je Zanella bio okružen najvjernijim ljudima koji su se nakon nekoliko sati otpora predali. Zanella, prije no što je otišao u Kraljevicu, 23. ožujka 1922. godine nakon fašističkog puča, održava sjednicu Konstituante na evakuiranom dijelu Sušaka, na Podvežici, dok je preostali dio skupštine u Rijeci izabrao vladu na čelu s profesorom A. Depolijem koja se održala do 18. rujna 1923. godine.³⁵ Tu vladu likvidirao je sam Mussolini koji je došao na vlast 1922. godine te je kao vojnog guvernera Rijeke imenovao G. Giardina.

Cijela zavrzlama s Rijekom i spor oko sušačke luke razriješen je Rimskim ugovorom potpisanim 27. siječnja 1924. godine.³⁶ Tim ugovorom talijanska vlada priznaje suverenost Kraljevine SHS nad lukom Baross i Deltom, a vlada Kraljevine SHS suverenost Kraljevine Italije nad gradom i lukom Rijekom.³⁷ "Delta i luka Baross bili su predani Kraljevini SHS 24. veljače 1924. godine, a tog je dana Gabriele D'Annunzio bio imenovan "Princem od Snježnika."³⁸ D'Annunzio je potom otišao na jezero Lago di Garda uselivši se u vilu poznatog njemačkog povjesničara umjetnosti Henryja Thodea te je od 1926. godine počasni general zrakoplovstva, a od 1937. godine predsjednik Talijanske akademije.

Mjere D'Annunzijeveg sistema vlasti u Rijeci, a napose prema hrvatskom stanovništvu bile su represivne. "Prema popisu stanovništva provedenom potkraj 1918. godine, a obja-

³³ loc. cit.

³⁴ Bartulović, Ž., Sušak 1919.-1947, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Državni arhiv Rijeka i "Adamić", 2004, str. 49.

³⁵ loc. cit.

³⁶ Za talijanski tekst vidi: Trattati e accordi...op.cit., str. 98. i dalje

³⁷ Prema čl. 9. Rimskog ugovora Jugoslavenske manjine u Rijeci uživati će ista prava kao i talijanska manjina u Dalmaciji prema međunarodnim obavezama. Vidi više: Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta, VII/1, 1975., str. 268. – 269.

³⁸ Moravček, G., op. cit., str. 65.

vijenog u veljači 1919.godine utvrđeno je da je Rijeka zajedno sa svojim podopćinama imala ukupno 46.264 stanovnika, a od toga u samome gradu 31.094 stanovnika. Prema tom popisu nacionalna struktura je bila slijedeća: Talijana 28.911, Hrvata 9.032, Mađara 4.431, Nijemaca 1.616, Srba 161 i ostalih 379 stanovnika.³⁹ Zahvaljujući gospodarskom razvitku Rijeke u drugoj polovici 19. stoljeća i stalnom potrebom za radnom snagom, riječko stanovništvo uvećavalo se poglavito mehaničkim prilivom stanovništva, ponajprije s područja Austro-Ugarske Monarhije. Raspadom ove Monarhije, nesređeni unutarnji odnosi u Rijeci i vanjskopolitičke igre oko njezine pripadnosti, dovele su i do privrednog sloma grada. Nezaposleno radništvo i činovništvo vršilo je pritisak na smanjeni broj radnih mjesta, a Talijansko narodno vijeće svojim mjerama i političkim pritiscima nastojalo je da se Talijani zaposle ili ostanu na postojećim radnim mjestima. Sve te mjere utjecale su na etnička kretanja stanovništva i prije uspostave D'Annunzijeve vlasti u Rijeci, a dolaskom D'Annunzija ti će procesi prerasti u pravo etničko čišćenje Hrvata.⁴⁰ Ostajući bez posla i sigurnosne zaštite bilo kakve vlasti u Rijeci grad su napuštali Mađari, Nijemci, Austrijanci i drugi, odlazeći u svoje matične države. Takva sudbina zadesila je i mnoge Hrvate koji su potjecali iz unutrašnjosti Hrvatske, a u vrijeme D'Annunzijeve vladavine bit će progonstvom obuhvaćeni i oni koji su bili rodom i zavičajnošću iz Rijeke i najbliže okolice. Naime, Hrvati iz Rijeke i okolice imali su znatan udio u njezinu gospodarstvu, a napose u trgovini, veletrgovini, pomorstvu i obrtu. Talijanski "Giovinotti" organiziraju prokazivanje radnih Hrvata na taj način što natpisne ploče na njihovim radnjama premazuju katranom. Talijanska kultura bila je favorizirana što se vidi i po tome što se za planirano riječko sveučilište trebao koristiti samo talijanski jezik kao jedini jezik nastave i rada. D'Annunzio je smatrao ulogu znanosti, kulture, književnosti i glazbe toliko važnom da je čak, kako je već objašnjeno, našla mjesto u Ustavu. Talijansko vijeće nastojalo je otežati uvjete življenja koji su pojavili u studenom 1918. godine te su se počeli osnivati Odbori bjegunaca iz Istre i Rijeke koji su vodili skrb za javne namještene, umirovljenike i prognanike. Iz Rijeke i okolice u dvomjesečnom razdoblju prognano je 1507 ljudi. U najvećem broju ostali su živjeti u Zagrebu, ali su mnogi upućeni na privremeni boravak u Karlovac, Ogulin, Bjelovar, Sisak, Osijek, Samobor i sl. Pojedinci su upućeni u Beograd, Ljubljanu, Skopje i mnoge druge gradove na području Kraljevine SHS. Za mnoge bjegunce privremeni boravak postao je stalni boravak.

Od kraja veljače 1920. godine došlo je do uvećavanja migracija stanovništva iz Rijeke i okolice, jer je D'Annunzio donio naredbu o odstranjivanju "stranaca" iz grada. Prema toj naredbi Rijeku su trebali napustiti svi oni njezini stanovnici koji nisu Talijani, a koji su se u nju doselili poslije 30. listopada 1918. godine, kao i svi oni kojima Rijeka nije zavičajno mjesto. Od tada pa do kraja svoje vladavine u Rijeci D'Annunzio je uz pomoć svojih represivnih organa skvadrista (fašista) i policije za obranu teritorija vodio prave hajke na "strance" i politički nepoželjne osobe. Prognano je oko 50 % Hrvata, tj. oko 4500 Hrvata, što predstavlja oblik etničkog čišćenja nad aktivno gospodarski najvažnijem slojem Hrvata u Rijeci i okolici čime je talijanskim vlastima olakšan planirani sustav daljnje talijanizacije grada.

7. Zaključak

Posebno pravno reguliran položaj Rijeke s okolicom kao corpus separatum od 18. stoljeća pa nadalje bio je početna točka u dugotrajnom procesu stavljanja svijesti njezina stanovništva o posebnosti i izdvojenosti. Neriješen status corpus separatuma Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine potiče razvoj pravne misli u samom corpus

³⁹ Sobolevski, M., Egzodus Hrvata iz Rijeke u vrijeme D'Annunzijeve vladavine, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 63.

⁴⁰ loc. cit.

separatumu. Nužnost da se pravno odredi odnos corpus separatuma prema Mađarskoj i Hrvatskoj, usmjerava političku misao na traženje argumenata. Kako je corpus separatum još od 14. stoljeća u sastavu habsburških monarhija, smješten na njihovom krajnjem istoku, gdje je miješanje slavenskog, germanskog i talijanskog stanovništva stalan proces, geopolitički položaj corpus separatuma pruža istovremeno mogućnost suprotstavljenih argumentacija.

Mirovni pregovori u Parizu nakon Prvog svjetskog rata ponovo otvaraju pitanje državnopravnog položaja Rijeke. U tijeku dugih i iscrpnih pregovora o Jadranskom pitanju, predlažu se razna rješenja, koriste se predstavnici dvaju suprotstavljenih političkih programa – iredentistički, koji traži pripajanje Rijeke Italiji na bazi prava na samoodređenje i autonomni, koji zahtijevaju stvaranje države na bazi povijesnog legitimiteta. Na snazi dobiva koncept stvaranja države na teritoriju nekadašnjeg corpus separatuma, pa riječka ireidenta, pomognuta nacionalističkim snagama Italije, sudjeluje u organiziranju okupacije Rijeke od stane D'Annunzija. Da bi preduhitrio sporazum o stvaranju riječke države, D'Annunzio proglašava okupiranu Rijeku Talijanskom regencijom Kvarnera i donosi Ustav u kojem određuje organizaciju vlasti u novoj državi.

Nema sumnje da je Gabriele D'Annunzio, znameniti pjesnik i slojevita i kontroverzna politička ličnost svoga vremena. Za mnoge Talijane on je bio zaslužni patriot, a za Hrvate, tada i danas, oličenje nasilja i zatiranja hrvatskog nacionalnog identiteta. Za talijansku tradiciju Danuncijada ostaje epopeja koja predstavlja moralnu pobjedu Italije na kraju Prvog svjetskog rata. Međutim, za demokratski i liberalni dio čovječanstva D'Annunzio nije bio heroj, niti je to danas niti će ikada biti. Njegova Danuncijada nije bila histerija; on je bio pjesnik vrlo moćne i hodajuće opasnosti koja je Rijeci s dugoročnim posljedicama i odjecima nanijela zlo. No i danas ima njegovih vatrenih sljedbenika na raznim stranama svijeta pa tako i u Hrvatskoj. Čitava Danuncijada nosila je u sebi sasvim jasno obilježje demonstracije za vanjski svijet. "Pobunjenik" je bio samo naročita vrsta govora tadašnje talijanske diplomacije: pokazati svijetu da se Italija nipošto ne odriče svojih iredentističkih pretenzija. D'Annunzijeve "sveti ulazak" imao je izraziti misao svijetu da Italija traži Rijeku i da ne odustaje od nje. Naime, D'Annunzijevo sudjelovanje i uloga u riječkoj avanturi kontradiktorni su i složeni. Oni su odraz ništa manje jednostavne političke slike Italije prouzročene svjetskim ratom s njegovim teškim socijalnim posljedicama.

Naposljetku, Kraljevina SHS i Italija sklapaju Rapallski ugovor u prosincu 1920. godine kojim reguliraju međusobne granice i proglašavaju Rijeku slobodnom državom. U centar nove države smješten je stari corpus separatum, čija istočna granica nije precizno određena. Okosnica sukoba iredentističkog pokreta Rijeke i Italije s Kraljevinom SHS postaje pitanje vlasništva nad ušćem Riječine i lukom Baross. Konačno, D'Annunzio odlazi iz Rijeke 18. siječnja 1921. godine, no nedugo nakon toga, fašistički pokret preko legionara ostalih nakon D'Annunzijeve povlačenja iz Rijeke, unosi nemir u novu državu, onemogućivši joj ekonomsku i političku konsolidaciju. Sklapanjem Rimskog sporazuma i Sporazuma o prijateljstvu 27. siječnja 1924. godine, dokuinuta je riječka država, nasljednica povijesnog corpus separatuma i dovršen program talijanske iredente Rijeke.

Summary

Author in this paper analyses ongoings and processes referred on dissolution of law-state conjunction with Austaria-Hungary Monarchy, establishing State of Slovenian, Croatian and Serbs, accession *Consiglio Nazionale* on the position of Rijeka's Nacional Council of State SHS, D'Annunzio's campaign from Ronchi and arrival in Rijeka, and in the end, establishing separate Kvarner's state *Reggenza Italiana del Carnaro*, apropos Italian regency of Kvarner. Subject of this paper is, also, analysis of D'Annunzio's Constitution,

which presenting very special expression of constitutional-juristic and political ideas, announces italian model of corporatism, as special ideal-political base of constitutionality of fasistic Italy. Moreover, there is analysis of Bloody Christmas, so called five Rijeka's days (*cinque giornate di Fiume*), which is the name of war for Rijeka that lasted from 24th till 29th december 1920. Author analyses, also, Opatija's pact which concluded that Rijeka's state submitted to application of Rapall's agreement. Gabriele D'Annunzio left Rijeka on 18th january 1921.

Key words: Consiglio Nazionale, Gabriele D'Annunzio, Italian regency of Kvarner, Constitution, Bloody Christmas, Opatija's pact, Rapall's agreement

Literatura

1. Bartulović, Željko, Sušak 1919.-1947, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Državni arhiv Rijeka i "Adamić", Rijeka, 2004.
2. Cattaruzza, Marina, L'Italia e il conline orientale, il Mulino, Bologna, 2007.
3. Časopis za suvremenu povijest, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, VII/1, 1975.
4. Čulinović, Ferdo, Riječka država, Školska knjiga, Zagreb, 1953.
5. Dubrović, Ervin, Vrag nikad ne spava, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2002.
6. Engelsfeld, Neda, Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2006.
7. Fabrio, Nedjeljko, Talijanska književnička danuncijada, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 31.-43.
8. Hlača, Nenad, Razvod braka u Rijeci početkom 20. stoljeća, Rijeka, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 8/1987, str. 93.-107.
9. Klinger, William, Danuncijevo poimanje države i "Karta talijanskog namjesništva Kvarnera", Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 69.-85.
10. Krizman, Bogdan, Sirotković, Hodimir, Engelsfeld, Neda, Čepulo, Dalibor, Hrestomatija povijesti hrvatskog prava i države, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, svezak II., 1998.
11. Lapaš, Davorin, Šošić, Trpimir M., Međunarodno javno pravo-izbor dokumenata, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
12. Moravček, Goran, Rijeka: prešućena povijest, Nezavisno izdanje, Rijeka, 1990.
13. Skupina autora, Povijest Rijeke, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.
14. Smerdel, Branko, Smiljko, Sokol, Ustavno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.
15. Sobolevski, Mihael, Egzodus Hrvata iz Rijeke u vrijeme D'Annunzijeve vladavine, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 59.-69.
16. Strčić, Petar, D'Annunzio danas, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 9.-31.
17. Šišić, Ferdo, Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu, Matica Hrvatska, Zagreb, 1920.
18. Toševa-Karpowicz, Ljubinka, La Carta del Carnaro, Università di Perugia, Rimini, 1982.
19. Toševa-Karpowicz, Ljubinka, Riječki corpus separatum 1868.-1920., Rijeka, 1986.
20. Toševa-Karpowicz, Ljubinka, Političke metafore u D'Annunzijevim govorima u Rijeci, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka, VIII./2., 2003, str. 85.-97.
21. Trattati e accordi per la pace Adriatica-A cura di Amadeo Giannini, Edizioni di Politica, Roma, 1925.
22. Vukas, Budislav, Osimski sporazumi i hrvatsko-talijanski odnosi, Zavod za kaznene znanosti Mošćenice, Rijeka, 2007.
23. Zbornik historijskog instituta Jugoslavenske akademije, Historijski institut, Zagreb, vol. 4, 1961.
24. Žic, Igor, Kratka povijest grada Rijeke, "Adamić", Rijeka, 1998.